Azərbaycan və dünya poeziyasının qiymətli incisi Nizami Gəncəvi

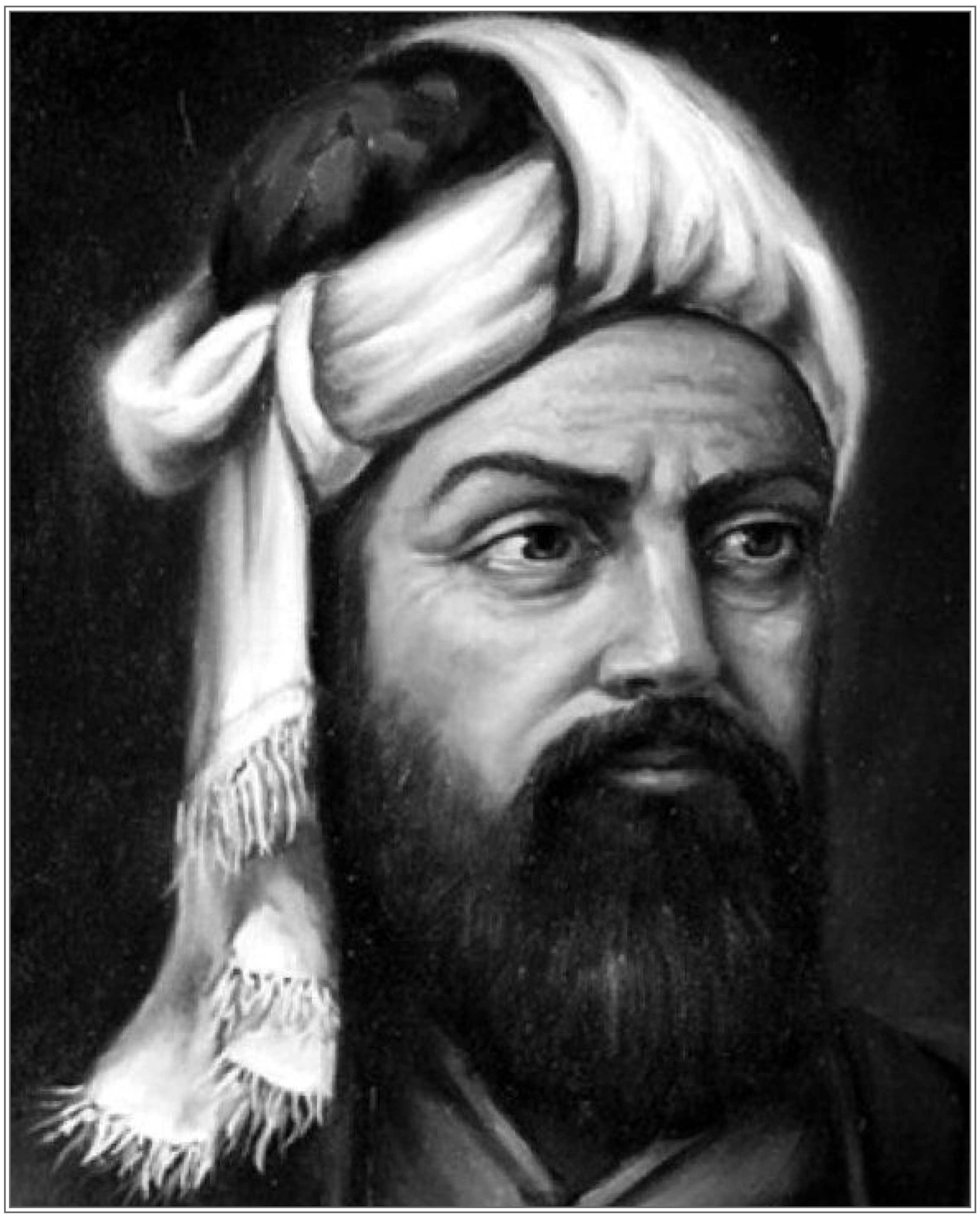

Aynur Turan
F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının metodisti

(əvvəli ötən saylarımızda)

Son böyük əsəri "İskəndərnamə"ni Nizami hicrinin 597-ci ilində (miladi: 1201-ci ildə) yazmışdır. Bu tarixdən dörd və ya beş il sonra təsvir etdiyi bütün qəhrəmanları kimi o da kədərli bir aqibətə uğramışdır. İskəndərin və onun ətrafındakı yunan filosoflarının ölümünü bir-bir təsvir edən həkim şair öz ölümünü də təsəvvür etmiş və "onların yuxuya getdikləri kimi Nizami də uyudu" demişdir. Altmış üç ilə yaxın ömrünün yarım əsrlik mühüm bir qismini sənət, hikmət və insanları düz yola hidayət etməyə sərf etmişdir. Nəhayət, öz sözlərilə söyləsək, 1204-cü ildə o, "müvəqqəti qəlbini tərk edərək əbədiyyətə qovuşmuşdur".

Beləliklə, dünyanın ölməzləri sırasına keçən Nizami, həyatında arzu etdiyi kimi, ömrünün sonuna qədər özünə sadiq qalan şəxsiyyəti ürfan əhlinin mənəvi ziyarətgahı olmuşdur.

Şair hələ həyatda ikən həmvətənləri tərəfindən gördüyü hörmət və məhəbbətin çox gözəl bir əfsanə şəklində sonrakı nəsillərə keçmiş olduğunu bilirik.

Nizamiyə bu simanı verən onun yalnız böyük bir şair deyil, eyni zamanda, xalq üçün çalışan, vətən üçün yanan idealist bir mücahid və cəmiyyət adamı olmasıdır.

Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə Azərbaycanda zəhmətkeş balalarının tərbiyə və təhsil alması üçün geniş məktəb şəbəkəsi olmamışdır.

Nizami dövründə təhsil müəssisələrinin, əsasən, az sayda mollaxanalardan, tək-tək hallarda isə mədrəsələrdən ibarət olduğu məlumdur. Bununla belə orta əsrlər Azərbaycanı dünyanın ən görkəmli mütəfəkkirləri ilə bir sırada dayanan Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, Şeyx Mahmud Şəbüstəri, İmadəddin Nəsimi, Saib Təbrizi kimi görkəmli alimlər və sənətkarlar yetirmişdir.

Nizamidə azad sevgi və qarşılıqlı anlaşma məsələsi ailə qurmaq üçün başlanğıcdır. Lakin bu başlanğıcdan sonra ikinci tələbə əməl olunmalıdır. Yəni gənclər kəbinkəsmə ayinindən sonra ailə həyatına başlamalıdırlar. Nizamiyə görə, kəbinsiz ailə qurmaq düzgün deyil. Çünki bu cür ailə gələcək uşaqların tərbiyə işini hərc-mərcliyə gətirib çıxarır, həm də kəbin ailə quran tərəflərin ailəyə məsuliyyətini artırır, ər-arvadlıq münasibətlərini rəsmiləşdirir, xalq arasında qadın ləyaqətinin qorunmasını təmin edir

Geniş məktəb şəbəkəsinin olmadığı bir şəraitdə həmin şəxsiyyətləri müəyyən mənada ailə tərbiyəsinin yetirməsi hesab etmək olar. Çünki Xaqaninin, Nizaminin, Xətainin, S.Təbrizinin və bir çox başqalarının inkişafı və formalaşmasında ailə tərbiyəsinin əsas rol oynadığı məlumdur. Belə olduğu halda Azərbaycanda orta əsrlərə məxsus ailə tərbiyəsi məsələlərinin öyrənilməsi də maraq doğurmaya bilməz. Bizə elə gəlir ki, həmin məsələnin öyrənilməsi ən azı iki cəhətdən əhəmiyyətlidir: birincisi, həmin sahə öyrənilməklə qədim Azərbaycanda ailə tərbiyəsinin məzmunu, məqsəd və vəzifələri, üsul və vasitələri müəyyənləşdirilər, pedaqoji fikir tariximizin maraqlı səhifələri elm aləmində öz qiymətini almış olar. İkincisi, ailə tərbiyəsi tarixində istifadə edilmiş üsul və vasitələrin, ənənələrin bugünkü baxımdan faydalı olanları üzə çıxarılıb tərbiyəçilərin nəzərinə çatdırıla bilər.

Həmin məqsədlə də bu yazıda Nizami Gəncəvinin ailə tərbiyəsinin iki məsələsinə həsr etdiyi fikirlər üzərində dayanmağı lazım bildik:

1. Ailə qurularkən əməl edilməli olan əsas tələblər və ailənin əsas məqsədi haqqında;

2. Ailədə uşaq tərbiyəsinin əsas şərtləri haqqında.

Nizaminin əsərlərində ailə tərbiyəsinin şərtləri, üsul və vasitələrini aydınlaşdırmazdan əvvəl böyük mütəfəkkirin ailə qurmaq məsələsinə münasibətini müəyyənləşdirmək vacibdir.

Çünki ailədə uşağın tərbiyəsi və inkişafı, hər şeydən əvvəl, ailənin hansı əsaslar üzərində qurulmasından asılıdır.

Nizamiyə görə, cəmiyyət üçün faydalı olacaq gənc nəslin tərbiyə edilməsi möhkəm bünövrələr üzərində dayanan ailələrdə mümkündür. Möhkəm bünövrə dedikdə şair yeni evlənənlərin iki mühüm tələbi rəhbər tutmasını lazım bilirdi. Əvvələn gənclər bir-birini ürəkdən sevməli, bir-birini anlamaq və qiymətləndirmək üçün mənəvi səviyyə etibarı ilə bərabər olmalıdırlar. İkincisi, evlənən gənclər kəbin əsasında izdivacı rəsmiləşdirməlidirlər.

"Xosrov və Şirin" poemasında Xosrovun Məryəmlə evlənməsi və bu izdivacın acı nəticəsi də, "Leyli və Məcnun" poemasında Leylinin zorla İbn Səlama ərə verilməsi və ailənin tezliklə dağılması da yeni ailə qurularkən birinci tələbə əməl olunmaması ilə əlaqədardır. Lakin ailə qurularkən gənclərin bir-birini dərk edib ürəkdən sevməsi kifayət deyil. Belə olsaydı Fərhad Şirinlə, Məcnun Leyli ilə möhkəm ailə qura bilərdi. Halbuki səadət həmin sevgililərə nəcib olmamışdır. Çünki əsl məhəbbət insanın mənəvi azadlığı şəraitində öz bəhrəsini verə bilər. Nizami yaxşı bilirdi ki, qadının xüsusi mülkiyyət kimi qiymətləndirildiyi bir dövrdə azad məhəbbət, qarşılıqlı anlaşma üzərində xoşbəxt ailə qurmaq çətin məsələdir.

Nizamidə azad sevgi və qarşılıqlı anlaşma məsələsi ailə qurmaq üçün başlanğıcdır. Lakin bu başlanğıcdan sonra ikinci tələbə əməl olunmalıdır. Yəni gənclər kəbinkəsmə ayinindən sonra ailə həyatına başlamalıdırlar. Nizamiyə görə, kəbinsiz ailə qurmaq düzgün deyil. Çünki bu cür ailə gələcək uşaqların tərbiyə işini hərc-mərcliyə gətirib çıxarır, həm də kəbin ailə quran tərəflərin ailəyə məsuliyyətini artırır, ər-arvadlıq münasibətlərini rəsmiləşdirir, xalq arasında qadın ləyaqətinin qorunmasını təmin edir.

"Xosrov və Şirin" poemasında şairin əsas ideyalarının daşıyıcısı olan Şirin Xosrovu sevir və taxt-tacını da bu sevgiyə qurban verib öz ölkəsini tərk edir. Lakin İranda Xosrovun bütün cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, onu kəbin kəsilmədən qəbul etmir. Dəfələrlə bu münasibətlə Xosrovu rədd edən Şirin deyir:

And olsun fitrətə qida verənə,
Əqlə can, canasa səfa verənə
Ki, şah olsan belə kəbinsiz yenə,
Yetişə bilməzsən istəklərinə.

Nizami ailə məsələsində daha humanist və orijinal mövqe tutmuşdur. Onun fikrincə, ailə bir-biri ilə vəhdətdə olan iki əsas məqsəd daşımalıdır: birincisi, ailə insanın maddi və mənəvi ehtiyaclarını ödəmək və qarşıya çıxan ictimai və şəxsi vəzifələri köməkli surətdə yerinə yetirmək, ikincisi valideynlərin özlərini əbədiyyətə qovuşdurmaq, övlad böyüdüb tərbiyə etməkdən ötəridir, həm də ailənin bu iki məqsədi bir çox hallarda çulğaşır və biri o birini həyata keçirilməsi üçün zəmin yaradır.

***Həmin məqsədlə də bu yazıda Nizami Gəncəvinin ailə tərbiyəsinin iki məsələsinə həsr etdiyi fikirlər üzərində dayanmağı lazım bildik:
1. Ailə qurularkən əməl edilməli olan əsas tələblər və ailənin əsas məqsədi haqqında;
2. Ailədə uşaq tərbiyəsinin əsas şərtləri haqqında.
Nizaminin əsərlərində ailə tərbiyəsinin şərtləri, üsul və vasitələrini aydınlaşdırmazdan əvvəl böyük mütəfəkkirin ailə qurmaq məsələsinə münasibətini müəyyənləşdirmək vacibdir.
Çünki ailədə uşağın tərbiyəsi və inkişafı, hər şeydən əvvəl, ailənin hansı əsaslar üzərində qurulmasından asılıdır.***